

ไข้เลือดออกและโรคติดต่อ อุบัติใหม่ในสังคมไทย

ถึงเวลาแล้วที่คนไทยต้องทบทวนหาทางออกร่วมกัน

วิศุภมาส

สังคมสุขภาพะ

ชาติชาย มุกสง
kchatchai@yahoo.com
ศูนย์ศึกษานโยบายสาธารณสุข
คณะสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล

ขาวคราวการเกิดระบาดของโรคติดต่อร้ายแรงต่างๆ จากเชื้อโรค ที่คนทั้งโลกได้พากันเชื่อว่าหมดสิ้นพิษสงไปแล้ว เมื่อศตวรรษที่แล้ว นับได้ว่าเป็นการทำลายความเชื่อของวงการแพทย์สมัยใหม่ ถือเอาเชื้อโรคเหล่านั้นเป็นศัตรูมานานหลายศตวรรษ จนถือได้ว่าเป็นการเอาชนะเชื้อโรคเหล่านั้นได้แล้วลงไปด้วย คำถามที่สำคัญก็คือเหตุปัจจัยใดบ้างที่ก่อให้เกิดการระบาดของโรคเหล่านั้น ไม่ว่าจะโรคใหม่ๆ อย่าง ไข้หวัดนก ซาร์ส วัณโรค ฯลฯ ในขณะที่เคยเชื่อว่าปราบได้แล้วอย่าง ไข้ทรพิษ โปลิโอ อหิวาต์ หรือแม้แต่แอนแทรกซ์ ซึ่งเหลือแต่เชื้อที่เก็บเอาไว้ตามสถาบันทางการแพทย์ก็มีข่าวว่าอาจกลับมาระบาดอยู่ได้ทุกเมื่อ

ถ้าจะว่าไปแล้วในสังคมไทยการมองปัญหาการระบาดของไข้เลือดออกในแวดวง การแพทย์และผู้บริหารกระทรวงสาธารณสุข ในสื่อต่างๆ ก็จะมีแนวโน้มให้ความสำคัญกับการควบคุม และกำจัดเชื้อโรคที่เป็นสาเหตุของโรคเป็นหลักกว่า โรคที่ระบาดนั้นเกิดจากเชื้อโรคสายพันธุ์ใดและจะกลายพันธุ์ไปหรือไม่ อันเป็นการมองในแบบเดิมของการป้องกัน และกำจัดโรคในศตวรรษที่แล้วดังกล่าว ทั้งนี้โรคระบาดหรือไม่ระบาดในปัจจุบันก็เป็นที่ยอมรับกันแล้วว่า เกิดจากสาเหตุและปัจจัยที่ซับซ้อนเกินกว่าจะอธิบายได้ด้วยตัวเชื้อโรคเพียงอย่างเดียว

และนอกจากนี้ก็เป็นภารกิจทางสองแพร่งของสุขภาพ (health dilemma) ที่ด้านหนึ่งโรคติดต่อร้ายแรงก็ยังคงเป็นปัญหา ความทุกข์ของผู้นั้นไปพร้อมๆ กัน การเพิ่มขึ้นของโรคไม่ติดต่ออันเกิดจากวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปในโลกสมัยใหม่

ในห้วงที่ผ่านมาก ช่วงหน้าร้อนต่อหน้าฝนได้เกิดการระบาดของไข้เลือดออกและปรากฏว่าชาวกรวยกราวในลุ่มมวชน และเป็นโอกาสของหน่วยงานด้านสาธารณสุขที่ออกมา โทนกระแสนงานในเชิงรุกของการปราบปรามแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อคือถูกนำยุงลายก้นอ้อย

ชานานใหญ่ และดูจะได้รับความร่วมมือจากประชาชนเป็นอย่างดี แต่ทำไมปัญหานี้จึงยังคงคุกคามสุขภาพของคนไทยที่ทุกหัวระแหงอยู่ ทั้งที่ตามความเป็นจริงแล้วแผนการป้องกันไข้เลือดออกด้วยการแรงเคี้ยวบ้าน ล้างภาชนะ ติโองแตก แมกทรายอบทให้แล้วและ ยาด้วยการพ่นหมอกควัน เป็นสิ่งที่อยู่ในแผนการดำเนินการของสถานอนามัยทุกปี และเจ้าหน้าที่ก็ดำเนินการจนถือว่า ในเมื่อได้ทำตาม ที่คู่มือปฏิบัติการของกระทรวงสาธารณสุขทุกปี แต่ทำไมจึงแก้ปัญหาไม่ได้ ดังที่เจ้าหน้าที่สถานอนามัยทางภาคเหนือท่านหนึ่งสะท้อนผ่านประสบการณ์การทำงานในชุมชนว่า รู้สึกท้อใจกับการทำงานที่ไม่เห็นผลเช่นนี้อย่างมาก เพราะต้องทำเป็นประจำทุกปีแต่ปัญหาก็ไม่เคยแก้ไขได้สักที จนเขาต้องตั้งข้อสงสัยต่อแผนการจัดการโรคไข้เลือดออกที่เป็นอยู่

นี่น่าจะเป็นประเด็นสำคัญที่ต้องมาค้นหาและทบทวนว่าที่ผ่านมา วิธีการปฏิบัติเพื่อป้องกันไข้เลือดออกทำไมจึงล้มเหลว ยังขาดตกบกพร่องอยู่ตรงจุดไหน และต้องพิจารณาถึงวิธีการแก้ปัญหาเพิ่มเติมอย่างไร ในจุดไหนบ้าง เนื่องจากที่ผ่านมามีทั้งที่แผนงานที่ดี และดำเนินการจนบรรลุตามเป้าหมายที่วางไว้แล้วของแต่ละสถานอนามัย บางทีไปไกลถึงสามารถดึงชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างน่าชื่นใจในรูปแบบการทำงานด้วยซ้ำ

สิ่งที่ต้องทบทวนอย่างยิ่งก็คือ มุมมองต่อปัญหาดังกล่าวได้เข้าใจต่อปัญหาอย่างต่องแท้แค่ไหน เนื่องจากที่ผ่านมามีที่ทราบ

เป็นการปฏิบัติที่มีฐานคิดมาจากการชวนที่ค้น โดยอาศัยความรู้ทางระบาดวิทยาแบบเดิมเมื่อศตวรรษที่แล้ว คือมุ่งจะควบคุมและจัดการกับ 3 สิ่งหลักในการควบคุมโรค ได้แก่ ประการแรก คือแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรค (host) ประการที่สองคือสิ่งแวดล้อม (environment) และประการสุดท้ายคือพาหะนำโรค (agent) ซึ่งสามประการนี้ต้องมีสมดุลกันจึงจะไม่ก่อให้เกิดการระบาดของโรค ถึงแม้วิธีคิดดังกล่าวจะยังมีประโยชน์อย่างมากก็ตาม แต่ปัญหาของวิธีการคิดและวิธีปฏิบัติแบบนี้ คือยังขาดการพิจารณาถึงปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในสังคมสมัยใหม่ ไม่เว้นแม้แต่สังคมไทย

กล่าวโดยเฉพาะการมองสิ่งแวดล้อมนั้นยังถือว่าเป็นการมองที่แคบ โดยเน้นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ จนไม่พิจารณาถึงสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาที่ซับซ้อนกว่านี้ อันเกิดจากการขาดการมองอย่างเชื่อมโยงไปถึงของสังคมและวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อสิ่งแวดล้อมทางกายภาพโดยตรงเช่นการมองแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อไข้เลือดออกเป็นแค่แหล่งน้ำขัง ไม่ได้พิจารณาให้กว้างถึงสิ่งแวดล้อมทั้งระบบของสังคม ที่เปลี่ยนแปลงจากสิ่งปลูกสร้างและการวางผังเมืองในปัจจุบัน ที่ทำให้สภาพของพื้นที่ โดยเฉพาะในเมืองที่มีการวางคอนกรีตจนสามารถเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุง เนื่องจากลานคอนกรีตจะทำให้ น้ำขังได้ดี ไม่เหมือนนกับสิ่งแวดล้อมเดิมที่เป็นดินซึ่งน้ำสามารถไหลซึมได้สะดวก

หรือแม้แต่การก่อสร้างระบบสาธารณูปโภคใหม่ๆ ในชุมชนชนบท เช่น ท่อระบายน้ำที่องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เก็บ ท่อทั่วประเทศขอรับสร้าง นอกจากไม่ได้มาตรฐานแล้วยังกลายเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุงที่ติดอีกด้วย ดังนั้นการระบาดของโรคจึงต้องมองถึงผลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวิถีชีวิตของผู้นั้นที่ต้องทำความเข้าใจ เพื่อสามารถรู้ถึงวิธีการแก้ไขต่อไป

สิ่งที่น่าคิดซึ่งอาจจะเกี่ยวกันหรือไม่เกี่ยวกันก็ได้ แต่อยากเสนอเอาไว้ในที่นี้ก็คือ การเริ่มเกิดระบาดของไข้เลือดออกในสังคมไทยที่เกิดขึ้นในต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ นั้น อันเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการเริ่มของการพัฒนาบ้านเมืองและสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นมาสนองต่อความต้องการใช้สอยในชีวิตประจำวันของผู้คน ไม่ว่าจะเป็นถนนหนทาง อาคารสิ่งปลูกสร้าง การวางผังเมือง (หรือไม่ได้วางก็ตาม) แต่การเกิดขึ้นของสิ่งปลูกสร้างเหล่านี้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ก่อนหน้านั้นปัญหาที่เกิดจากพาหะ เช่น ยุงในสังคมไทยนั้น จะเป็นปัญหาโรคมาลาเรีย ที่มีมักจะระบาดอยู่ในพื้นที่ห่างไกล โดยเฉพาะในสภาพที่มีป่าเป็นหลัก แต่การเกิดระบาดของไข้เลือดออกเป็นโรคที่ระบาดได้ทั่วไปทั้งในชุมชนเมืองและชนบททางไกล ซึ่งจากข้อมูลของท่านปลัดกระทรวงสาธารณสุข นพ.วิชัย เทียนถาวร ได้ชี้ว่ายุงลายซึ่งเป็นพาหะของไข้เลือดออกจะอาศัยอยู่ตามบ้านเรือนถึงร้อยละ ๙๕ ส่วนอีกแค่ร้อยละ ๕ ที่อยู่อาศัยตามป่าหรือตามเกาะที่มีน้ำขัง (เดลินิวส์, วันที่ ๙ เม.ย. ๒๕๔๘, น.๒๗) น่าจะกล่าวได้ว่าไข้เลือดออกเป็นโรคระบาดที่เกิดขึ้นในชุมชนและบ้านเรือน ไม่เว้นแม้แต่ในเมือง ซึ่งน่าสนใจเป็นอย่างมาก หรืออีกนัยหนึ่งก็คือเป็นโรคที่เกิดจากความเจริญของอารยธรรมทางวัตถุนั่นเอง

ดังนั้น การเรียนรู้และทำความเข้าใจกับการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลพวงของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม และหาทางแก้ไข ปัญหาจากความรู้ันั้น จึงอาจจะเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อยไปกว่าการทำงานเฉพาะหน้าที่ต้องทำอยู่ และการดึงชาวบ้านและชุมชนมีส่วนร่วม ก็เป็นสิ่งที่จะต้องทำต่อไปให้ดีขึ้นกว่าเก่า เพื่อ ทนทางไปสู่สังคมสุขภาพะที่มีสิ่งแวดล้อมของชีวิตดีและปราศจากปัญหาสุขภาพทั้งปวง